

Клайв С. Льюїс дивує світ ще й досі

“Я написав такі книжки, які мені самому хотілося б прочитати”

Клайва Стейплза Льюїса я б не завагався назвати “людиною-оркестром”. Справді, перед нами відомий письменник: чого варті лишень знамениті на цілий світ “Хроніки Нарнії”. Літературний критик: його «Передмова до “Втраченого раю”» й досі вважається однією з кращих критичних розвідок, присвячених творчості Мільтона. Філософ та богослов, чи, радше, апологет християнства: його “Просте християнство” американське періодичне видання Christianity today оголосило у 2000 р. найкращою книгою XX століття. Визначний спеціаліст з історії та культури європейського Середньовіччя та Відродження: на ідеях з останньої книги Льюїса, “Відкинутого образу” – своєрідного вступу до середньовічної та ренесансної літератури, побудовано десятки дисертацій, що захищалися в кращих університетах Європи і Америки. Викладач-філолог спочатку в Оксфорді, а згодом і в Кембриджі: на лекціях у нього завжди збиралися цілі натовпи. Наклади Льюїсових книг, перекладених понад тридцятьма мовами, обчислюються десятками мільйонів примірників; практично всі з понад 50 його творів перевидаються й досі, в тому числі й ранні поетичні збірки. Згідно з опитуванням, проведеним у 2008 р. лондонською газетою “Таймс”, Льюїс опинився на одинадцятому місці серед півсотні найкращих британських письменників другої половини XX століття. З деякими його книгами взагалі відбуваються дивні речі: схоже, вони належать до тих дуже небагатьох творів світової літератури, які з плином часу не тільки не старіють, а, навпаки, набувають щораз нових, непомітних раніше сенсів і відтінків. Зовсім не даремно відома британська авторка і філософ Мері Міджлі порівнює Льюїсові книги з добрим вином: що довше воно стоїть у погребі, то краще смакує.

Отже, надзвичайна проникливість і далекоглядність, здатність не тільки дивитися, але й бачити – саме тут, на мою думку, криється один із головних секретів творчості Льюїса. Поза тим, на відміну від сили-силенної іншої літературної “продукції”, його твори язик не повернеться назвати “одноразовими”. Сам Льюїс якось сказав, що визначати, добра книжка нам трапилася чи погана, найкраще за тим, “скільки разів її можна прочитати, щоразу на останній сторінці розуміючи більше, ніж на першій... або зайвий раз переконуючись, що з кожним новим прочитанням наше захоплення нею знай зростає”. За цим критерієм Льюїсові

твори – на висоті; це зрозуміло з перших сторінок чи не кожної його книжки. Читаючи і перечитуючи ті ж “Хроніки Нарнії” чи “Космічну трилогію”, неодмінно ловиш себе на тому, що фактично щоразу відкриваєш щось нове, не помічене раніше... причому не помічене не через брак уваги, а власне через питому глибину цих творів, через хитромудре й химерне плетиво найрізноманітніших думок та ідей (розкиданих у часі від далекої античності та середньовіччя до сучасних авторів

філософських поглядів). Розібратися в усьому цьому відразу навряд чи можливо.

Цікаво, що мову Льюїсових творів можна назвати одночасно і простою, і складною чи, радше, вишуканою. За великим рахунком, немає нічого дивного у тому, що викладач Оксфордського університету, а згодом – професор англійської літератури Середніх Віків та Відродження у Кембриджі досконало володіє рідною мовою і вміє гарно писати. Йдеться про інше: далеко не кожен професор зуміє так просто і на позір легко висловлювати такі складні думки й філософські ідеї, як це робить у своїх творах Льюїс. І це – ще один ключ до належного сприйняття феномену непересічного автора.

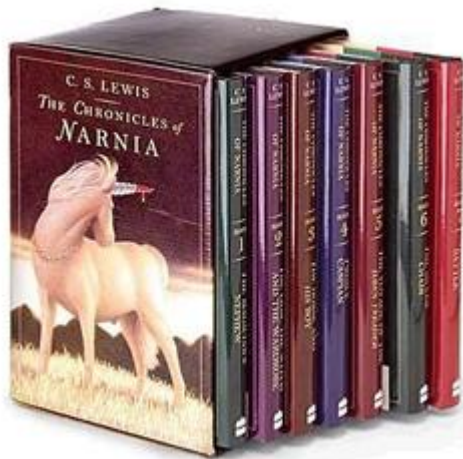
Щоб бодай наблизитися до сякого-такого розуміння цього феномену, варто, мабуть, окинути оком головні віхи його біографії. Народився Клайв Стейплз Льюїс 1898 року у столиці Північної Ірландії Белфасті, куди його предки на початку 19-го століття перебралися з Вельсу. Батько був правником, мати – донькою англіканського священника. Після смерті матері його у віці десяти років відправили вчитися до Англії. У тогочасній Британії побутовало переконання, що “справжню” освіту можна здобути тільки поза домом, у школі-інтернаті, і згодом Льюїс у своїх

Тут Клайв С. Льюїс навчався і викладав

творах доволі реалістично змальовував деякі епізоди шкільного життя. Втім, шкільні роки виявилися для нього не надто щасливими, і через якийсь час його віддали в науку до професора Вільяма Т. Керкпатрика, де він навчався приватно.

Мабуть, саме в професоровому домі у Великому Букгемі, що в англійському графстві Суррей, було закладено підвалини тієї ерудиції та енциклопедичних знань із мов, літератури, міфології та культури, якими згодом відзначався письменник. У своїй автобіографії під назвою “Заскочений радістю” (1955) він пише: “Я – витвір довгих коридорів, порожніх осяяних сонцем кімнат, тихих сходів, досліджуваних на самоті горищ, ледь чутного булькотіння води у баках та трубах, шуму вітру під черепицею... а ще – безконечних книжок”. І вдома, у Белфасті, і в професоровій оселі книги були повсюди – “в кабінеті, у вітальні, в гардеробі, вони стояли в два ряди у великій шафі на сходовому майданчику, лежали у спальні, громадилися високими – мало не у мій зріст – купами на горищі... Мені ніхто нічого не забороняв, і довгими сльотавими днями я знай тягнув з полиць том за томом...”.

Знаменитий семитомник

У Бога професор не вірив, тож Льюїс також оголосив себе атеїстом – почасти під впливом Керкпатрика, а почасти тому, що християнство на той час видавалося йому тільки громіздкою системою зашкарублених, обтяжливих обрядів та міфів, які не витримували перевірки елементарною логікою. У 1916 р. Льюїс вступає до Університетського коледжу в Оксфорді, проте вже незабаром вирушає у ранзі молодшого офіцера на фронт – адже Перша світова війна саме в розпалі. Під час битви при Аррасі у квітні 1918 р. його було поранено, і на цьому війна для нього закінчилася. Він повернувся до навчання в Оксфорді, яке й закінчив із найвищими оцінками у 1923 р. З 1925 р. він упродовж майже тридцяти років працює викладачем англійської мови і літератури в оксфордському коледжі св. Магдалини.

В Оксфорді Льюїс знайомиться з людьми, спілкування з якими стало великою мірою визначальним для його подальшого становлення як письменника і як особистості. Разом із Дж. Р. Р. Толкіном і Чарльзом Вільямсом він став одним із найвідоміших членів неформального гуртка літераторів та любителів літератури “Інклінги”, що регулярно двічі на тиждень збирався або у пабі “Птах і дитя”, або у Льюїсовій квартирі при коледжі св. Магдалини. Більшість “інклінгів” були переконаними християнами, і частково під їхнім впливом, а частково завдяки прочитаним книгам (сам письменник у цьому контексті згадував насамперед “Вічну людину” Г.К. Честертона), Льюїс у 1933 р. навертається до християнства. Втім, шлях до цього навернення виявився зовсім не простим – не дарма одна з перших книжок про Льюїса, видана ще за життя письменника, у 1949 р., називалася “Апостол скептиків”, а сам він якось назвав себе “найпонуришим і найупертішим новонаверненим у цілій Англії”. Згодом у своїй автобіографії Льюїс писав: “...між двома півкулями мого розуму існувало надзвичайно гостре протистояння. З одного боку – широке, всіяне численними островами море поезії і міфу, з іншого – надійний, але поверховий “раціоналізм”. Майже все, що я любив, уявлялося мені вигадкою, натомість майже все, в реальність чого я вірив, бачилося жорстоким та безглуздим”.

Клайв С. Льюїс із дружиною Джой

Так чи так, а саме після навернення до християнства, що стало зламним моментом у житті Льюїса, він заходиться одну за одною публікувати свої книги. У 1933 р., перебуваючи в Ірландії, він за два тижні написав “Повернення прочанина” – майстерний, сповнений тонких алегорій художній опис свого шляху до християнства. Минає кілька років, і він починає створювати “Космічну трилогію”, яку разом із “Хроніками Нарнії” можна вважати однією з вершин його творчості. Властиво, Льюїс із Толкіном не надто мирилися з сучасною їм фантастикою; вони додержувалися думки, що від часів Велса і Берроуза цей жанр майже не змінився. Толкін якось навіть сказав: фантасти переважно займаються тим, що змушують остогидлі механічні іграшки бігати дедалі швидше й швидше, а їхні ідеали зводяться в основному до того, щоб побудувати на інших планетах кілька міст під скляними ковпаками. Врешті-решт, письменники вирішили створити для фантастичного жанру нові взірці і дець у середині 1930-х рр. домовилися, що Толкін розповідатиме про мандри в часі, а Льюїс – про мандри в просторі. Толкін заходився було писати “Втрачений шлях” – роман, що мав стати своєрідним мостом між сучасністю й епохою “Володаря перстенів”, – але так його й не закінчив. Натомість Льюїс із завданням упорався – і так упродовж восьми років (1938-1945) було написано “Космічну трилогію”. На жаль, обмежений обсяг цієї статті не дозволяє детально описати ці три романи, тож мені залишається хіба відіслати читача до інших своїх статей, присвячених суто “Космічній трилогії”. Наразі ж скажу тільки, що книги трилогії можна сміливо зараховувати до класики філософської фантастики; водночас їм повною мірою властива риса, характерна, як я вже писав вище, для всієї творчості Льюїса: порушені в них питання аж ніяк не втрачають актуальності в наш час – радше навпаки.

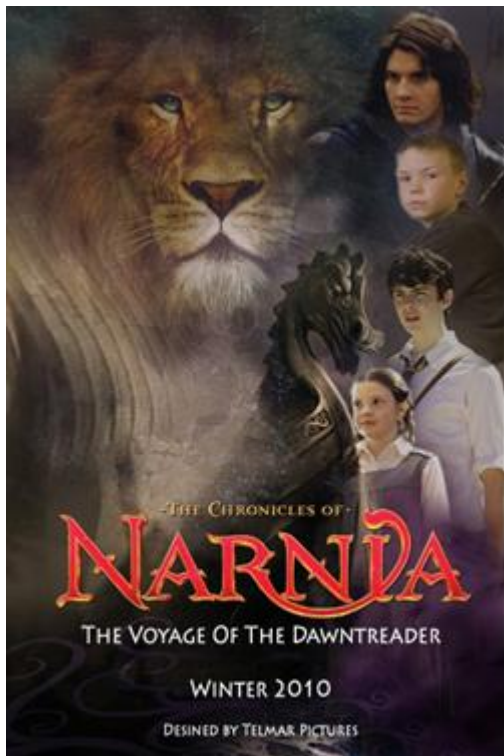
Критики Льюїса – а їх у нього, як і в кожного відомого письменника, вистачало, – як на мене, іноді просто не дотягували до властивої йому широти кругозору і глибини мислення. Часто їм не вдавалося вийти за межі шаблонних уявлень про літературу, вони намагалися втиснути його твори у певні рамки – і збивалися на банальне критиканство, бо не розуміли, про що насамперед ідеться автору. Дивитися на “Хроніки Нарнії” тільки як на фентезі або оцінювати “Космічну трилогію” суто з позицій наукової фантастики – це очевидна помилка. У жанрі фентезі можна знайти твори з набагато закрученішим сюжетом, а опис космічного корабля у першому томі “Космічної трилогії” не критикував з-поміж знавців фантастики хіба лінивий. Натомість із погляду алегоричності і філософської глибини ці твори кардинально різняться від основної маси фентезійної і науково-фантастичної літератури.

Кадр із фільму “Хроніки Нарнії: Лев, Чаклунка і Чарівна шафа”

Властиво, Льюїсові твори відносяться до того чи іншого жанру доволі умовно, бо вони, схоже, творилися у якомусь “позажанровому просторі”. Скажімо, його останній роман “Доки маємо обличчя” можна описати і як алегорію, і як міф, і як романтичну любовну історію, і як історичний роман, і як християнський переказ язичницької оповідки, і як наслідування Горация, і як автобіографію, і як сповідь, і як хтозна-що іще. Кажуть, сам Льюїс напівжартома стверджував, наче став писати почасти через те, що ніхто не писав книжок, які йому хотілося читати. Та й спосіб, у який він творив свої книги, був доволі оригінальний. Ось що говорив сам письменник про те, як з’являлися на світ його твори: “У певному сенсі мені ніколи не доводилося “створювати” історію... Я просто бачу картини. Деякі з них чимось – можливо, запахом – схожі одна на одну, і це їх об’єднує. Не слід ставати їм на заваді – спостерігай собі тихенько, і вони почнуть зливатися до купи. Якщо дуже пощастить (втім, зі мною такого ще не траплялося), то ціла низка картин зіллється так добре, що вийде готова історія, а письменникові й робити нічого не доведеться. Проте частіше – саме так буває зі мною – поміж цими картинами залишаються незаповнені місця, тож якраз тут і треба поміркувати, з’ясувати, чому той чи той персонаж у тому чи тому місці робить те чи те. Не маю уявлення, чи інші письменники працюють так само і чи так взагалі треба писати. Але я інакше не вмію. У мене першими завжди з’являються образи.” Хтозна, можливо, саме завдяки образам малакандрійської гарандри і дивовижних гандрамітів постав перший роман “Космічної трилогії” – “За межі Мовчазної планети” (з чудернацьких назв дивуватися не слід – по-перше, автор був блискучим філологом, а по-друге, в його творах нагромаджено стільки всілякої химерії, що незвичним словам і справді вже якось не дивуєшся), а тим, хто прочитав “Переландру”, навряд чи скоро вивітряться з пам’яті дивовижні плавучі острови, що гойдаються під золотим небесним склепінням на хвилях безмежного переландрійського океану...

Після “Космічної трилогії” Льюїс написав твори, які зробили його не просто відомим, а знаменитим, – йдеться, ясна річ, про “Хроніки Нарнії”. І цього разу все

Остання екранізація “Хронік” 2010 року

почалося з образу – тут то був образ фавна з парасолькою, що йде засніженим лісом; саме його ми зустрічаємо на початку повісті “Лев, чаклунка і шафа”,

написаної першою (хронологічний порядок для читання, у якому розташував свої “Хроніки” автор, трохи відрізняється від послідовності їх створення). Образ того фавна дразнив Льюїса ще з шістнадцяти років, проте тільки в 1949 р. він нарешті окреслив його на папері. Далі з’явився образ Аслана, Великого Лева, що став центральним для всього циклу. Всього було написано сім повістей; заключною стала “Остання битва” (1953), яку в 1957 р. відзначили почесною медаллю фонду Карнегі.

Сам Льюїс писав: “Що ти побачиш і почувеш, залежить від того, що ти за людина і звідки дивишся”. Великою мірою ці слова стосуються і “Хронік Нарнії”. Можна читати їх просто як захоплені казкові повісті; вам буде цікаво, сумніватися тут годі, і ви не скоро їх забудете, адже автор – чудовий оповідач, і відкласти його книжку недочитаною вдається далеко не кожному. А можна спробувати зазирнути, що називається, в корінь – і тоді ви неодмінно переконаєтесь, що за змальованими у “Хроніках” подіями криється глибокий сенс. Зрештою, найчастіше сприйняття цих повістей змінюється у самому процесі читання – і саме в цьому, очевидно, й полягав один із задумів автора. Приглянувшись, ми бачимо, що героям раз у раз доводиться робити вибір між добром і злом, приймати рішення морального характеру – а це часом ой як непросто. Іноді вони спотикаються і падають, складається враження, що зло ось-ось таки візьме гору, і тоді навколо запанує вічна зима і непроглядний морок. Та віра в добро і радість незмінно перемагає. Взагалі, Нарнія розпочинається з радості (Асланова пісня у “Небожжі чорнокнижника”), і так само радість звучить у заключних акордах її історії (завершення “Останньої битви”). Це глибоко символічно – адже саме радість, нестримна радість, яку дарує справжня віра, становила один із основних елементів Льюїсового світогляду; навіть свою автобіографію він назвав “Заскочений радістю”.

Перша ластівка видань “дитячого” україномовного Льюїса

Цю радість тільки трохи приглушили не надто веселі події останніх років життя письменника – серед них і смерть улюбленої дружини. Льюїс дуже важко переживав втрату. Здоров’я у нього похитнулося, і врешті-решт йому довелося покинути викладацьку роботу у Кембриджі. Помер він 22 листопада 1963 р. За дивним збігом обставин, в той же день у Далласі загинув від рук убивці президент Кенеді, а в Лос-Анджелесі помер відомий британський письменник Олдос Гакслі. Тож на тлі американської трагедії смерть Льюїса залилася майже непоміченою. Згодом цей збіг спонукав доктора філософії з Бостона Пітера Кріфта написати книгу під назвою “Між небом і пеклом: розмова десь поза смертю між Джоном Ф. Кенеді, Олдосом Гакслі та Клайвом С. Льюїсом” (1982).

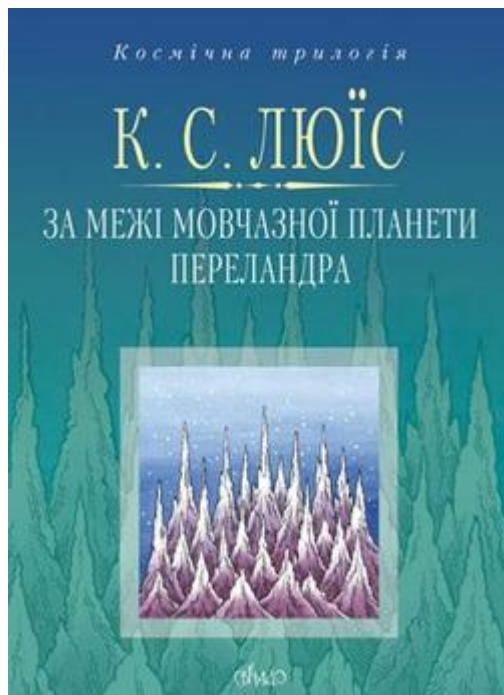
...Поховали Льюїса в Оксфордї, місті, де він прожив добру половину свого життя, біля храму Святої Трійці; на надгробку його могили викарбувано слова “Men must endure their going hence”. Це – одна з улюблених цитат його матері з Шекспірового “Короля Ліра”:

Men must endure their going hence
even as their coming hither.

У перекладі Максима Рильського ці рядки звучать так:

Годиться нам терпіть і те, що ми на світ цей народились,
І з ним свою розлуку неминучу.

Як писав один із дослідників творчості Льюїса Клайд С. Кілбі, в Льюїсових книжках важко знайти хоч одну сторінку – а іноді й хоч одне речення, – де ледь чутно не звучали б приховані обертони, прислухаючись до яких, мимоволі замислюєшся: “А чи немає тут чогось іще?” Відтак приходимо до ще одного, надзвичайно важливого, як на мене, аспекту творчості Льюїса: його книжки спонукають до думки, а іноді й розкривають читачеві очі на те, про що ми тільки зрідка підсвідомо здогадуємося, але ніколи не вміємо до пуття окреслити й висловити – скажімо, на ту ж радість, якої так багато в житті навколо і яку

ми, поглинуті повсякденними клопотами, так рідко помічаємо. А це ж тільки передтеча тієї радості, яка чекає нас далі...

Український читач почав знайомитися з творами Льюїса з величезним запізненням (маю на думці саме переклади українською). Першопрохідцем тут стало львівське видавництво "Свічадо". Ще у 1994 р. вийшли друком "Листи Крутения" (пер. Володимира Романця), а у 2003 р. – "Велике розлучення" (пер. Олеся Манька). У тому ж "Свічаді" в 2001-2003 рр. побачили світ і перші чотири частини "Хронік Нарнії" (пер. Олеся Манька / ред. Наталки Римської). Згодом на хвилі популярності після екранізації "Лева, чаклунки і шафи" естафету підхопив дніпропетровський "Проспект", який у 2006-2008 рр. видав українською всі "Хроніки Нарнії" у перекладі Вікторії Наріжної ("Лев, Біла Відьма та шафа", "Кінь та його хлопчик", "Небіж чаклуна", "Срібне крісло"), Софії Андрухович ("Принц Каспіян", "Подорож "Досвітнього мандрівника") і Л. Овсянникової ("Остання битва"). І нарешті у 2010 р. "Свічадо" видало три романи "Космічної трилогії" – "За межі Мовчазної планети", "Переландру" і "Мерзенну силу" в перекладі Андрія Маслюха. Решта чималого доробку Льюїса все ще чекає свого перекладача і насамперед – видавця. Читачі, переконаний, у боргу не залишилися б.

Замість постскрипту. Вже дописував цю статтю, коли прочитав у лондонській "Індепендент" про те, що недавно в архіві колишнього Льюїсового секретаря Волтера Гупера було виявлено "Енеїду" Вергілія у перекладі англійською Льюїса. Про те, що письменник працював над цим перекладом і читав уривки з нього на засіданнях "інклінгів", згадував ще Толкін, та згодом його текст вважався безповоротно втраченим. Ось так Льюїс продовжує дивувати всіх багатогранністю своїх талантів і майже через півстоліття після своєї смерті. Здається, здивує ще не раз.